

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ПОРНОГРАФІЧНИХ ПРЕДМЕТІВ В УКРАЇНІ**CIRCUMSTANCES SUBJECT TO ESTABLISHMENT DURING THE INVESTIGATION OF ILLEGAL TRAFFIC OF OBSENE MATERIALS IN UKRAINE**

Варфоломєєв В.В.,
здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Донецький державний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-1378-7175

В статті розглядаються обставини, що підлягають встановленню під час розслідування незаконного обігу порнографічних предметів в Україні. Вказується, що наведені у кримінальному процесуальному законодавстві обставини є узагальненими та можуть бути застосовані для всіх без виключення кримінальних правопорушень. Однак, з теоретичної точки зору, для кожного окремого виду кримінальних правопорушень, перелік обставин може змінюватись як у зв'язку зі специфікою суспільно небезпечного діяння, так і через інформацію, яка може підтверджувати або спростовувати особливості події кримінального правопорушення. Звертається увага на те, що під час огляду місця події, обшуку та інших слідчих (розшукових) дій слідчий має звертати увагу на особливості взаємного розташування предметів, які можуть бути доказами, їх вигляд, а також функціональне призначення. Така інформація може вказувати на наявність особливостей реалізації кримінально протиправного умислу, кількість учасників, потерпілих, особливості потерпілих тощо. Підсумовується, що обставини, які підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 301 КК України характеризуються такими особливостями: 1) наявність кримінально протиправного умислу, суміжного із іншими кримінальними правопорушеннями проти моральності ускладнює процес визначення особливостей суб'єктивної сторони суспільно небезпечного діяння та остаточну його кваліфікацію; 2) необхідність використання техніко-програмного забезпечення потребує залучення відповідних спеціалістів, що може призвести до фактичної втрати певного масиву інформації, через тривалу процесуальну процедуру пошуку та залучення фахівців; 3) можливі помилки у встановленні всіх співучасників кримінального правопорушення через надання виявленими особами неправдивої інформації щодо події кримінального правопорушення; 4) потенційно тривалий процес реалізації кримінально протиправного умислу може призводити до невикриття всіх епізодів.

Ключові слова: обставини, що підлягають встановленню, кримінальні правопорушення проти моральності, ввезення, збут, виготовлення, розповсюдження, порнографічні предмети.

The article considers the circumstances to be established during the investigation of the illegal circulation of pornographic objects in Ukraine. It is indicated that the circumstances given in the criminal procedural legislation are generalized and can be applied to all without excluding criminal offenses. However, from a theoretical point of view, for each individual type of criminal offense, the list of circumstances may change both in connection with the specifics of a socially dangerous act, and due to information that can confirm or refute the specifics of the event of a criminal offense. Attention is drawn to the fact that during the inspection of the scene, search and other investigative (search) actions, the investigator must pay attention to the peculiarities of the mutual location of objects that can be evidence, their appearance, as well as their functional purpose. Such information may indicate the presence of features of the implementation of a criminally illegal intent, the number of participants, victims, features of the victims, etc. It is concluded that the circumstances to be established during the investigation of criminal offenses provided for in Art. 301 of the Criminal Code of Ukraine are characterized by the following features: 1) the presence of a criminally illegal intent, adjacent to other criminal offenses against morality, complicates the process of determining the features of the subjective side of a socially dangerous act and its final qualification; 2) the need to use technical and software requires the involvement of relevant specialists, which can lead to the actual loss of a certain mass of information, due to a long procedural procedure of searching and involving specialists; 3) possible errors in the identification of all accomplices of a criminal offense due to the provision of false information by identified persons regarding the event of a criminal offense; 4) potentially long process of realization of criminally illegal intention may lead to non-exposure of all episodes.

Key words: circumstances to be established, criminal offenses against morality, import, sale, manufacture, distribution, pornographic objects.

Постановка проблеми. Обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування є ключовим аспектом в межах криміналістичної характеристики, оскільки, фактично, вони визначають зміст всього процесу доказування. У певному сенсі можна також говорити про те, що обставини, що підлягають встановленню є складовою процесу пізнання у кримінальному провадженні та надають можливість диференціювати кримінальні правопорушення за їх специфічними ознаками. Про це свідчать і результати аналізу судових вироків, в кожному із яких викладено алгоритм досудового розслідування та встановлені особливості кримінально протиправної події. Необхідно звернути увагу на те, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 301 КК України також є достатньо специфічним, у зв'язку із чим потребує більш зосередженого підходу, який би надав можливість не тільки підтвердити або спростувати вину конкретних суб'єктів, а і правильно кваліфікувати саме діяння.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми визначення обставин, що підлягають встановленню під час досудового розслідування приділили увагу такі вітчиз-

няні вчені як С.С. Вітвіцький, А.Ф. Волобуєв, Е.О. Дідоренко, Є.Д. Лук'янчиков, О.В. Одерій та ін. Водночас особливості таких обставин при розслідуванні незаконного обігу порнографічних предметів в Україні майже не були предметом наукових досліджень, що і зумовлює актуальність обраної теми статті.

Метою статті є розгляд проблем, пов'язаних із визначенням обставин, що підлягають встановленню під час розслідування незаконного обігу порнографічних предметів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відтак, В.О. Малярова вказує, що функціонально, методологічно і методично обставини, які підлягають з'ясуванню (встановленню), не можуть бути структурними компонентами криміналістичних характеристик, адже вони є необхідними елементами доказування; для їх визначення не підходить загальна методологія побудови криміналістичної характеристики; вони виступають як пов'язуючий компонент між криміналістичними характеристиками (інформаційно-статистичними моделями) та діяльністю із розслідування злочину (у широкому розумінні) [1, с. 89; 2, с. 174].

Отже, обставини, які підлягають з'ясуванню, обов'язково повинні відобразитися у структурі окремої криміналістичної методики. Водночас вважається, що вказані обставини не повинні виокремлюватися. Вони повинні висвітлюватися поряд із типовими криміналістичними ситуаціями, тактичними завданнями, версіями, особливостями планування тощо в тій частині методики розслідування злочинів окремих видів (груп), де йдеться про особливості здійснення досудового розслідування на етапі збирання та перевірки інформації про злочин, початковому та наступному етапах [3, с. 286]. Тому пропонується в методиці розслідування злочинів окремого виду (групи) визначати обставини, що підлягають з'ясуванню, на кожному з етапів їх розслідування [4]. Наведений підхід не позбавлений певних недоліків. Зокрема, визначення обставин, які підлягають встановленню на кожному конкретному етапі досудового розслідування можуть значно перевантажувати процес планування. Необхідно також зауважити, що саме такі обставини формують алгоритм розслідування, а тому останнє залежить від них, а не навпаки. У зв'язку із цим більш логічним є побудова етапів досудового розслідування в залежності від тієї інформації, яка на них має бути встановлена.

У ст. 91 КПК України, вказано, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. 2. Доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [5]. Отже, наведені у кримінальному процесуальному законодавстві обставини є узагальненими та можуть бути застосовані для всіх без виключення кримінальних правопорушень. Однак, з теоретичної точки зору, для кожного окремого виду кримінальних правопорушень, перелік обставин може змінюватись як у зв'язку зі специфікою суспільно небезпечного діяння, так і через інформацію, яка може підтверджувати або спростовувати особливості суспільно небезпечної події.

Враховуючи це можна дійти висновку про доцільність диференційованого розгляду обставин, що підлягають встановленню, й тактичних завдань розслідування як складових частин методики розслідування. Зокрема, перелік обставин, що підлягають встановленню, є відносно сталим і може бути визначений як загальний орієнтир для обрання загальних організаційних і тактичних засад розслідування цього виду кримінального правопорушення.

Водночас тактичні завдання можуть бути виділені щодо типових слідчих ситуацій на початковому і подальшому етапі розслідування. Засобами їх вирішення є відповідні алгоритми дій слідчого або окремі тактичні операції [6, с. 96]. Загальний перелік обставин, які підлягають встановленню під час розслідування службової недбалості, наведений у праці З.М. Топорецької, яка визначила його шляхом деталізації елементів предмета доказування, встановленого у ст. 91 КПК України. У результаті відповідні складові виділені щодо події кримінального правопорушення, винуватості обвинуваченого в його вчиненні, форми вини, мотиву, мети, виду і розміру заповідної шкоди, обставин, що впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого тощо [7, с. 117]. Таким чином, можна підсумувати, що обставинами, які підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 301 КК України необхідно вважати ті, що перелічені у ст. 91 КПК України. Водночас, необхідно враховувати їх потенційну трансформацію, зумовлену особою кримінального правопорушника та подією суспільно небезпечного діяння.

Відтак, вчені вказують, що у кримінальних провадженнях, викритих за фактом ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів, у якості типових обставин, що підлягають установленню, можна визначити: 1) обставини, пов'язані з подією злочину: наявність події злочину, пов'язаної з порнографічними предметами. Розслідування даних злочинів починається після виявлення ознак, що вказують на наявність події конкретного злочину, які містяться в заявах громадян, посадових осіб підприємств, установ, організацій, рапортах та інших документах працівників правоохоронних органів. Такі ознаки можуть підтверджуватися і певними фактами, а саме: виявленням порнографічних предметів або місць їх створення; виявлення осіб, які поширюють чи виготовляють зазначену продукцію тощо. Незважаючи на ознаки злочину, пов'язаного з ввезенням, виготовленням, збутом і розповсюдженням порнографічних предметів, сама подія може бути відсутня у зв'язку з помилкою заявника, інсценуванням злочину, невірним тлумаченням, розумінням того, що сталося, фактичної або юридичної помилки слідства [8, с. 42]. Отже, фактично, перша обставина співпадає із моментом початку досудового розслідування та полягає у визначенні органом досудового розслідування факту наявності ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301 КК України. Необхідно також зауважити на тому, що особа, яка займається розслідуванням має на початку досудового розслідування, виходячи із початкової інформації про вчинення суспільно небезпечного діяння, попередньо відмежувати його від інших суміжних кримінальних правопорушень задля правильного встановлення предмету досудового розслідування і можливих характеристик особи кримінального правопорушника.

Точне встановлення характеру та змісту дій щодо вчинення злочинів, пов'язаних з порнографічними предметами, у багатьох моментах характеризує особу злочинця, їх кількість, а також відіграє важливу роль для правильної кваліфікації скоеного злочину тощо. Створення порнографічних предметів – це створення таких творів заново, як у випадку їх авторського створення, за допомогою проведення сексуальних дій різного характеру та фіксації цих порнографічних сцен на матеріальні носії, а саме фото-, відеозйомку, створення зарисовок, малюнків, творів, а також online трансляція за допомогою мережі Інтернет тощо. Виготовлення порнографічних предметів – це технічне створення таких предметів шляхом їх розмноження, тиражування, монтажу тощо. Поширення порнографічних предметів здійснюється шляхом ввезення в Україну та має місце в разі фактичного їх переміщення через державний або митний кордон України.

Перевезення або інше переміщення зазначених предметів означає їх відправлення з одного місця в інше в межах України з використанням будь-якого виду транспорту. Інше переміщення таких предметів здійснюється шляхом пересилання поштою, передачі в певне місце через знайомих тощо. Збут (реалізація) виготовленої порнографічної продукції передбачає платне чи безоплатне їх відчуження (продаж, обмін, дарування), за своїм змістом є різновидом розповсюдження. Розповсюдження порнографічних предметів – це демонстрація їх змісту чи фізична передача для використання, перегляду, тиражування, в результаті чого такі предмети стають доступними іншим особам. Одним із способів вчинення злочинів даної категорії є зберігання, зокрема володіння такими творами або предметами, знаходження їх у винного, у його помешканні, автомобілі, схованці чи в інших вибраних місцях, з подальшим їх збутом чи розповсюдженням [8, с. 43]. Для даного виду кримінальних правопорушень встановлення способу його вчинення є достатньо складним завданням, зумовленим частотою ситуацій, коли має місце комплекс дій, оскільки суб'єкти такого діяння нерідко створюють порнографічні предмети з метою їх подальшого розповсюдження та збуту. Для реалізації такого кримінально протиправного умислу застосовуються різні допоміжні технічні засоби, а також низка приміщень, які використовуються із різною метою.

Кожний етап злочину, від його підготовки до приховування, має певний проміжок часу. Особливо ретельно з'ясовуються рік, місяць, число, день тижня, час доби (навіть хвилини) створення, виготовлення та поширення порнографічних предметів. Наступним елементом події злочинів, пов'язаних з порнографічними предметами, є встановлення місця вчинення кожного епізоду злочинних дій, під яким розуміється частина простору, у межах якої вчинено дії, що утворюють об'єктивну сторону злочину. У разі встановлення місць поширення порнографічних предметів у стійких злочинних каналах підлягає встановленню весь маршрут руху таких предметів, який включає в себе місця створення, виготовлення, напрямки переміщення та місця їх розповсюдження. До інших обставин злочинів, пов'язаних з порнографічними предметами, що підлягають з'ясуванню, слід віднести: умови видимості і чутності на місці злочину; присутність осіб, які не брали безпосередньої участі в розслідуваній події (пасивна група свідків-очевидців); участь осіб, присутніх на місці злочину, у захисті потерпілого, у затриманні злочинців, ін. (активна група свідків-очевидців); поведінка потерпілого (вчинення опору, інше); умови, що сприяли і перешкождали досягненню злочинної мети [8, с. 43]. Просторова та часова невизначеність та тривалий характер окремих дій можуть призводити до ускладнення процесу досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 301 КК України. Визначення факультативних ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення потребує встановлення всіх епізодів, а також фігурантів суспільно небезпечної події.

Обставини, пов'язані з об'єктом злочинів пов'язаних з ввезенням, виготовленням, збутом і розповсюдженням порнографічних предметів, складається з комплексного предмету злочинного посягання, оскільки він поєднує в собі статево недоторканність осіб, у тому числі дітей, а також безпосередньо предмети порнографічного характеру. Предметом злочину, передбаченого ст. 301 КК України, є порнографічні тексти, фотографічні вироби, зображення, вироби, знаряддя, сувеніри та побутові предмети, кіно-, відеопродукція, звукозаписи та порнографічні комбіновані вироби і збірки матеріалів. В обов'язковому порядку підлягає встановленню найменування даної продукції, упакування, кількість, призначення, стан (готова продукція, напівфабрикат, нова, така, що використовується, тощо), ціна інше. У процесі розслідування злочинів, пов'язаних з дитячою порнографією, виникає

необхідність не лише встановити обставини створення даних предметів, їх виготовлення, розповсюдження, але й з'ясувати питання щодо належності цих предметів до продукції порнографічного характеру, зокрема до дитячої порнографії. Матеріали та предмети з порнографічними зображеннями неповнолітніх виступають як необхідна ознака злочину, будучи одночасно однією з головних обставин, що підлягає доказуванню. Суттєво також установити факт того, що знайдені об'єкти є порнографічними і на них завідомо зображено неповнолітніх, тобто осіб, які не досягли 18-річного віку. Кваліфікуючою ознакою даного злочину є зображення на порнографічних предметах осіб, які не досягли 14-річного віку [8, с. 44]. Що стосується особливостей пошуку, виявлення та вилучення порнографічних предметів, то під час огляду місця події, обшуку та інших слідчих (розшукових) дій слідчий має звертати увагу на особливості взаємного розташування предметів, які можуть бути доказами, їх вигляд, а також функціональне призначення. Така інформація може вказувати на наявність особливостей реалізації кримінально протиправного умислу, кількість учасників, потерпілих, особливості потерпілих тощо. Відмежування у самостійну категорію потерпілих неповнолітніх осіб надає можливість правильно кваліфікувати таке кримінальне правопорушення та обрати відповідний, необхідний алгоритм досудового розслідування.

Обставини, пов'язані з особою підозрюваного переважно характеризують особистість злочинців. До них відносять як біологічно-психологічні якості особи (стать, вік, фізичні та психічні властивості), так і соціальні зв'язки (місце народження, проживання, роботи, родинні, дружні та інші зв'язки і т. д.). Крім зазначених вище даних, необхідно також установити відомості, що характеризують соціальний статус особи злочинця: освіта, професія, сфера діяльності, місце роботи (якщо є, а в разі відсутності роботи з'ясувати причини і протягом якого часу не працює); джерело доходів; сімейний стан, наявність і вік дітей, працездатних і непрацездатних батьків; місце роботи батьків підозрюваного; проживає з родичами чи окремо, у яких стосунках перебуває тощо. Учинення злочинів, пов'язаних з порнографічними предметами, може відбуватися тільки з прямим умислом, тобто повинно бути встановлено, що винний, здійснюючи дії із створення, виготовлення та поширення, усвідомлював фактичну сторону, а звідси – і суспільну небезпеку свого діяння. Про мету збуту та розповсюдження порнографічних предметів можуть свідчити наявність відповідної домовленості з набувачами (споживачами), інші обставини справи, а саме: створення, виготовлення, зберігання матеріалів та предметів порнографічного характеру особою, яка ними не користується та не цікавиться, значна їх кількість, зручне для поширення упакування таких товарів з елементами маскуванню; неодноразові операції з порнографічними предметами; стійкі зв'язки з дрібними розповсюджувачами; джерела доходів винного та інші обставини, які завжди повинні оцінюватися в їх сукупності [8, с. 44]. Ця інформація також може бути встановлена в ході проведення слідчих (розшукових) дій, а також, виходячи із результатів судових експертиз. Зокрема, отримуючи результат судової мистецтвознавчої експертизи, а також оцінюючи зміст порнографічних предметів, можна встановити певні характеристики кримінального правопорушення, а також наявність інших кримінальних правопорушень, в яких він міг брати участь.

Абсолютна більшість злочинів, пов'язаних з порнографічними предметами, учиняється з корисливим мотивом, а саме збут чи розповсюдження даної продукції передбачає прагнення отримати матеріальну вигоду для себе чи інших осіб або позбавитися матеріальних витрат. Обставини, що належать до злочинів, пов'язаних з ввезенням, виготовленням, збутом і розповсюдженням порнографічних предме-

тів, учинених групою осіб. Учинення злочинів, пов'язаних з порнографічними предметами, потребує стійкого механізму їх організації, тому має місце такий вид співучасті, як організована група, яка за кількістю і ступенем організованості може поділятися на види: злочинна організація; організована злочинна група; окремі групи злочинців, діяльність яких пов'язана з дитячою порнографією. Незалежно від форми співучасті необхідно встановити всіх осіб, причетних до вчинення злочинів, пов'язаних з ввезенням, виготовленням, збутом і розповсюдженням порнографічних предметів; форму співучасті; роль кожного з учасників організованої групи при підготовці та приховуванні злочину. Установленню підлягають кількість і персональний склад злочинного угруповання з моменту його створення та до викриття; особи, які очолюють організовану групу в цілому і при вчиненні окремих злочинів; кількість учинених злочинів, окремих епізодів злочинної діяльності; структура злочинного угруповання, функції його учасників; хто з членів організованої групи брав участь у кожному з епізодів злочинної діяльності і в якій ролі. Участь кожного з учасників в окремо взятих епізодах злочинної діяльності і роль кожного мають важливе значення для розкриття даного виду злочинів [8, с. 46].

Отже, до обставин, що підлягають встановленню під час розслідування ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів в Україні необхідно віднести: 1) встановлення особливостей події кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301 КК України, а саме: визначення його часово-просторових характеристик, зокрема: наявність факту багатоепізодного суспільно небезпечного діяння, тривалий характер реалізації кримінально протиправного умислу, який передбачав значну кількість дій; кількість місць, які використовувались для реалізації кримінально протиправного умислу, за наявності декількох приміщень необхідним є встановлення факту їх взаємозв'язку із фактом вчинення конкретного суспільно небезпечного діяння; встановлення способу реалізації кримінально протиправного умислу, зокрема: залучення сторонніх осіб без факту співучасті (якщо такі особи не були обізнані у тому, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення, наприклад, орендодавці

приміщень, особи, які надавали в оренду техніку, а також надавали іншу технічну та матеріальну допомогу без ознайомлення із характером дій суб'єкта); наявність сукупності кримінальних правопорушень проти моральності, суміжних із діянням, передбаченим ст. 301 КК України (діяння, передбачені ст. ст. 300, 302 КК України тощо), а також інші обставини, які мають значення для кримінального провадження; 2) визначення особливостей суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. Встановлення кінцевої мети суспільно небезпечного діяння, виключення випадків вчинення його з мотивів, притаманних іншим правопорушенням, зокрема, наприклад, торгівлі людьми; 3) встановлення наявності обставин, які обтяжують кримінальне правопорушення, зокрема: залучення у якості потерпілих до створення порнографічних предметів малолітніх та неповнолітніх осіб, вагітних жінок, вчинення особливо зухвалих та розпусних дій, пов'язаних із особливо жорстокістю, сексуальним насильством тощо; 4) встановлення особливостей особи кримінального правопорушення, а також стану його осудності; 5) визначення шкоди, яку було завдано кримінальним правопорушенням.

Висновки. Таким чином, проведені дослідження дозволили підсумувати, що обставини, які підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 301 КК України характеризуються такими особливостями: 1) наявність кримінально протиправного умислу, суміжного із іншими кримінальними правопорушеннями проти моральності ускладнює процес визначення особливостей суб'єктивної сторони суспільно небезпечного діяння та остаточно його кваліфікацію; 2) необхідність використання техніко-програмного забезпечення потребує залучення відповідних спеціалістів, що може призвести до фактичної втрати певного масиву інформації, через тривалу процесуальну процедуру пошуку та залучення фахівців; 3) можливі помилки у встановленні всіх співучасників кримінального правопорушення через надання виявленими особами неправдивої інформації щодо події кримінального правопорушення; 4) потенційно тривалий процес реалізації кримінально протиправного умислу може призводити до невикриття всіх епізодів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Малярова В.О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3 (62). С. 88–97.
2. Малярова В.О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика : монографія / за ред. С.М. Гусарова. Харків : Діа плюс, 2013. 422 с.
3. Пчеліна О.В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 568 с.
4. Пчеліна О.В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2_2020/39.pdf
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
6. Вахрушев О.В. Методика розслідування службової недбалості. URL: <https://old.karazin.ua/docs/work/dysertatsii/vahrushev-dysertatsia.pdf>
7. Топорецька З. М. Особливості початку кримінального провадження та обставини, які підлягають встановленню при розслідуванні службової недбалості. *Вісник кримінального судочинства*. № 1. 2018. С. 115-122.
8. Особливості виявлення і документування кримінальних правопорушень та розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з торгівлею людьми та злочинами проти моральності: метод. рек. / Пашенко В. М., Стрільців О. М., Бабак Д. М. та ін. К. : ДКР, ГСУ МВС України ; Нац. акад. внутр. справ, 2013. 124 с.